

A KÉZÍRÁSTÓL A SZÖVEGSZERKESZTÉSIG

Közkeletű megállapításnak számít, hogy „A helyesírás nem cél, hanem eszközjellegű tevékenység.” A szinkroniában egyik legfőbb szerepe, hogy biztosítsa az egységes írott kódot a beszélőközösség minden tagjának. Ezenkívül számtalan egyéb funkciót is tulajdoníthatunk neki. Tanulmányomban ezek közül szeretnék kiemelni néhányat, ráirányítva a figyelmet arra, milyen gyakorlati, illetőleg nyelvhasználaton túlmutató funkciója van az ortográfiának az emberiség kultúrájában.

Munkámat két fő, témájában lazán egymáshoz kapcsolódó részre tagolom. Az első nagy fejezetben a helyesírásról mint valamiféle egységet megteremtő gyakorlati igény termékéről fogok szólni. A második rész maga is további alfejezetekre bomlik. Ebben elsőként az írás rendszerszerűségének és a kultúrtörténet titkainak megfejtésében betöltött szerepére szeretnék egy önkényesen kiragadott példa segítségével rávilágítani. A második, harmadik és negyedik alfejezetekben látszólag eltérő témák kifejtésébe kezdek. Ám szándékom szerint a dolgozat részeit logikailag mégis összeköti az a tény, hogy mindenütt az ortográfiának olyan vetületét igyekszem felvillantani, amelyik korábban ebben az összefüggésrendszerben kevesebb figyelemben részesült. Úgy is fogalmazhattam volna, hogy a tanulmányban a helyesírás egyes, kevésbé hangsúlyozott funkcióiról kívánok értekezni.

I.

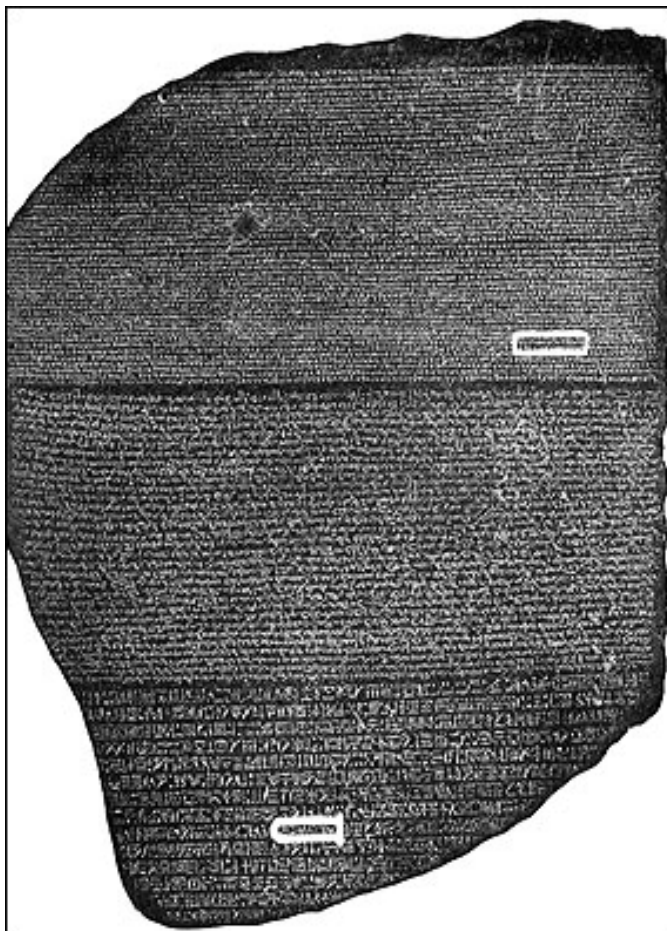
A fonematikus írásrendszereket használó nyelveknek a kezdet kezdetétől minden korban megvolt a maguk helyesírása, feltéve, ha az adott írás gyakorlatában a helyesírást mindig egy meghatározott normához való igazodásnak tekintjük. Ez akár két vagy több, együtt, egymás mellett élő (részben eltérő) gyakorlatot is jelenthetett. Nem kell túl messzire mennünk ennek az állításnak az igazolására. Elég, ha csak a magyar helyesírás XX. századig terjedő történetére gondolunk, s azon belül is 1954-ig, azaz az AkH. 10. kiadásáig tekintünk vissza. Maga az AkH. 11. kiadásának előszava is utal erre a tényre. A hivatkozott helyen ezt olvashatjuk: *„Helyesírási szabályzatunk 10., 1954. évi kiadása három évtizeden át szolgálta társadalmunkat. Ez alatt az idő alatt a magyar helyesírásnak azelőtt sohasem tapasztalt egyöntetűsége jött létre...”* (AkH 1984: 3) Eszerint teljes egyöntetűségről soha nem

beszélhettünk. Annak maradéktalan érvényesüléséről lényegileg manapság sem szólhatunk. Az okok között több dolgot is említhetünk. Mindenekelőtt azt, hogy a létező helyesírási szabályok az esetek egy részében nem taxatív, hanem normatíván adnak útmutatást. Ha ez nem így lenne, akkor a helyesírásnak a nyelv teljes repertoárját, annak minden változatában számba kellene vennie, s minden esetben tételesen rögzítendő lenne az is, mit hogyan kell írunk. Ez, ha jól meggondoljuk, teljességgel lehetetlen vállalkozás volna. Továbbá azt mondhatjuk, ez az elvárás lényegileg napi feladatává tenné a szabályzatnak, hogy a nyelvben felbukkanó újításokról helyesírási szempontból (is) döntsön. Márpedig ahogy ezt a magyar nyelv mindennapjaiban is láthatjuk, a neologizmusoknak is bele kell férniük az érvényben lévő helyesírási szabályozás szabta keretekbe. Ugyanis a helyesírás a nyelvben soha nem cél, hanem eszközjellegű tevékenység – ahogy erre a bevezetőben már utaltam. Az íráskép nagyfokú állandósága megkönnyíti az olvasónak az írott információ percepcióját, befogadását és alighanem az agyi feldolgozását is.

II.

A helyesírási norma imént felvázolt funkcióján túl egyebeket is említhetünk. Az egyik ilyen az írástörténet évszázadaiba kalauzol vissza bennünket. Manapság már kevésbé gondolunk arra, hogy az írás szabályszerűségének ismerete korábban megfektetetlen írásrendszerek megismeréséhez vezette el a tudósokat. Számtalan ilyen felfedezést tart nyilván a tudománytörténet. Közismert példaként említhetjük ezek közül az egyiptomi hieroglif írás rejtélyének megoldását. Éppen ezért csak emlékeztetőül idézem, hogy Jean-François Champollionnak (1790–1832) egy addig megoldhatatlannak tűnő talány esetében éppen a hieroglifák rendszerszerűségének felismerésével sikerült átvágnia a gordiuszi csomót. Ehhez az ún. rosette-i kő adott neki megfelelő támpontokat, amelyet 1799. augusztus 2-án francia katonák mintegy nyolc kilométernyire Rosette (ma: Rasid) városától ástak ki a földből. A kőlap ugyanazt a szöveget tartalmazta hieroglif, demotikus és görög írásrendszerben rögzítve. A demotikus írásról tudnunk kell, hogy az a hieroglif írás kései változata: ún. „köznapi” írás. Az első lépést a titok feltárásában 1814-ben Thomas Young (1773–1829) tette meg, aki a görög változat ismétlődő szavai alapján a demotikus írással, majd hieroglifákkal írt szöveget, bár olvasni nem tudta, mégis szavakra tagolta. Young azonban ennél tovább nem jutott. Champollion legzseniálisabb felismerése az volt, hogy a hieroglif szövegben Ptolemaiosz fáraó nevét az általa cartouche-nak nevezett névgyűrűben kell keresni. Ezekre az ovális névgyűrűkre egyébként már Young is felfigyelt. A megfektőnek a sikerhez a nyelv ismeretén kívül azzal is tisztában kellett lennie, hogy az egyiptomiak nem jelölték a magánhangzókat. Ptolemaiosz név-

gyűrűjének kiolvasása után Kleopátra neve következett. Innentől lépésről lépésre haladt a munka, míg nem Champollionnak a kőlap minden írásjelét gond nélkül sikerült olvasnia. Bátran megállapíthatjuk tehát, hogy a hieroglifák titkának megismeréséhez a görög és demotikus írás rendszerszerűségének ismeretén, valamint azok hieroglif írással való összevetésén keresztül vezetett az út.

1. ábra: A rosette-i kő

A hajdani írások közül persze ma is tudunk olyanokat említeni, amelyek nyelvét nem értjük, de írásrendszerük ismeretében lényegileg „gond nélkül” tudjuk őket „olvasni”.

***

A fentiekből többek között azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a normához való igazodás az írásban egyfajta egyöntetűséget, szabályszerűséget eredményez. Ennek az igazodásnak koronként természetesen eltérő lehet a mértéke. Amikor a normát kodifikálják, oktatni kezdik, s ezáltal az nemzedékről nemzedékre hagyományozódik (vagy egyszerűen csak követni kezdik a korábban kialakított gyakorlatot), akkortól beszélhetünk szorosabb értelemben vett helyesírásról.

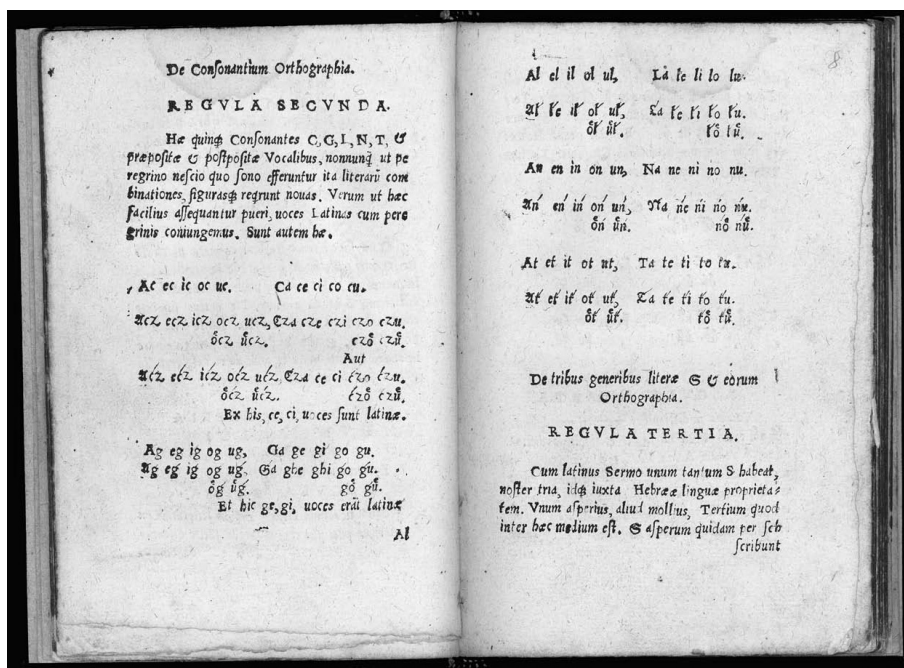
Nálunk az őmagyar korból természetesen nem maradt ránk magyar nyelvű helyesírás-szabályozás, ám a nyelvemlékekből mégis kirajzolódnak a főbb tendenciák. A korai őmagyar kor kézzel írott nyelvemlékeinek egyik reprezentánsa az Ómagyar Mária-siralom, amely az újabb kutatások tanúsága szerint főként a XII. századi kancelláriai helyesírás változatával mutat nagyon sok rokon vonást. E tekintetben legfőbb jellegzetességeként említhetjük a betűkapcsolat elvének érvényesítését.

2. ábra: Az Ómagyar Mária-siralom a „Sermones” című latin hártyakódex 134b lapján

Az első ortográfiai munka, amely a magyar helyesírás kérdéseit taglalja, Sylvester János nevéhez köthető: a Grammatica Hungarolatina (Sárvár-

Újsziget, 1539). A latinul megírt műben külön fejezet vizsgálja a magyar helyesírást.

3. ábra: Részlet Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*jának helyesírási fejezetéből

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan került helyesírási fejezet egy olyan munkába, amely címében is jelzi, hogy a magyar nyelv grammatikájának leírását tűzi ki célul? Ennek megválaszolásához utalnunk kell a korabeli nyelvtaníró hagyomány úzusára, amely a nyelvtanok szerkezeti felépítésében ókori hagyományokra nyúlik vissza. Eszerint a grammatikákat a nyelvtani közlés elemeinek megfelelően tagolták fejezetekre. Alapvetően négy fő egységben tárgyalták az egyes nyelvtani kérdéseket. Az első részt a szokásjog szerint általában az *orthoepiának* és az *orthographiának* (helyesejtés és helyesírás) szentelték. Ezt követte a második fejezetben a *syllabák* (szótag) és *prosodia* (verstan), a harmadik fejezetben az *etymologia* tárgyalása. Ez utóbbit manapság leginkább szótannak mondanánk, mivel itt kaptak helyet az összetételek, képzések és a szófajok, vagy ahogy a korban a görögök óta mondták: a beszédrészek. Az utolsó fejezet foglalkozott a *syntaxis* (mondat-tan) kérdéseivel. A syntaxis ugyancsak ókori hagyományokat folytatva az egyeztetéssel, a (szó)vonzatokkal és a szórenddel foglalkozott. Ha ezt a fentebb ismertetett tagolást összevetjük a mai magyar grammatikák fő fejezetei-

vel, láthatjuk, hogy hajdan milyen nagy súlyt fektettek az ortográfiai problémákra, szemben a mostani gyakorlattal. Ugyanakkor természetes is ez, ha figyelembe vesszük a *grammatika* szó eredeti értelmét, amely az ógörögben a *to grammára* vezethető vissza. Ez utóbbinak a jelentése 'betű' volt. A *grammatikósz* megnevezéssel tehát olyan személyt illelték, aki értette a betűk használatát. Azaz tudott írni és olvasni, vagyis birtokában volt a *Tékhnē grammatikénē*. Eszerint a mi szempontunkból azzal is jellemezhetjük az első grammatikószokat, hogy behatóan ismerték a korabeli helyesírást.

A grammatika oktatására az ókori Rómában is nagy súlyt fektettek. A *ludus*nak nevezett kisiskolában tanították az írás tudományát. Az itteni mestereket *litterator*nak vagy másképpen *magister ludin*ak nevezték. Az utána következő második fokozatban kapott szerepet a *grammaticus*, aki a nyelvtani ismereteket oktatta. A harmadik lépcsőben ezekre épült a *rhetor* munkája.

A középkori oktatásban-nevelésben is kitüntetett szerepe volt a grammatikai ismereteknek, s mint láttuk, ezek közé szervesen illeszkedett be az ortográfia. A triviumban a dialektikát (logika) és a retorikát alapozó jellegű tudományként előzte meg a grammatika. Csak ezután következhetett a quadrivium részeként tárgyalt tudományok elsajátítása (zene, aritmetika, geometria, csillagászat). Magának a hét szabad művészetnek („septem artes liberales”) a kétfelé osztását, valamint ilyen tartalommal hagyományozott elnevezését Anicius Manlius Severinus Boëthiusnak (kb. 480–524) köszönhetjük, aki Arisztotelész műveit latinra fordította. Arisztotelész nevének említésével azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a grammatika, azon belül az ortográfia már az ókori görögöknél is nagy súllyal esett latba a korabeli tudományok rendszerében.

Visszatérve a gondolatsor elejéhez megállapíthatjuk, hogy a hajdani nyelvtanoknak (is) része volt a helyesírás, s azokban az ortográfiai fejezetekre részben éppen azért volt szükség, hogy az ott összefoglalt ismereteket tanítani lehessen a felnövekvő nemzedékeknek.

A vulgáris nyelvekben – így nálunk is – az anyanyelvűség előtérbe kerülésével láttak napvilágot elsőként az ortográfiai összefoglalások. A legelső, a maga egészében a magyar helyesírásnak szentelt művet Dévai Bíró Mátyástól *Orthographia Vngarica* címen tartjuk számon. Ez 1549-ben Krakkóban jelent meg. Ott, ahol egyébként akkortájt jelentős számú magyar diák tanult az egyetemen, többek között Sylvester János is. Az *Orthographia Vngarica*-nak csak a második kiadása maradt ránk. Az első kiadás ugyancsak Krakkóban jelenhetett meg 1535 körül. Vagyis némileg megelőzhette Sylvester magyarországi nyomdából kikerülő *Grammatica Hungarolatináját*.

kedig ighen kezes munkaual léhen, más
nem nag' dologgal elmerhetni meg egné,
hán betűt. Embertec kezes munka
félkei venni nag' haszonot, kiad
mind testében lelkében élhet.

Tanfon meg az
ilyen.

A B C D E F G H I K L
M N O P Q R S T V W
X Y Z 30 30
A a b c d e f g h i k l
m n o p q r s t v w
ü ü w x y z 30

MInd az betűket két részre oszták
ostani, egyik része Vocalis, másik
Consonans. Az vocalist Magyarul szor
nac mondhatnót, az az, ott betűt, ki
nec önmagától vagon szor ha más be
tűt hozzá nem tésheték. Effele betűt
vagon: a e i o u. Micor kedig egyből
ketőc elue téshet, Diphthongus léhen,
azaj.

azaj, ott betű ki mind az két vocalistnac
meg tartá ereit. Effelis őt vagon,
é ő ü ü ü.

Az Consonans ott betű kit ki nem
mondhatni hanem ezac vocalisttal, mint,
b c d, mind az háromban benne vagon
az egyenképpen az többibenis vocalis va
gon. Effele tizenhet vagon. b c d f g h
k l m n p q r s t x z.

Az i és az u consonanslá léhen micor
más vocalis vagon vtánna, ilyen modon,
tambor vata. Az y is consonans gánant
vagon ha vocalis elie előre, mint, vay
tay hy.

AZ VOCALISO,

crül rendel.

a két miént hog' két modra osztac mon
dani meg tegezac egyiket hog' meg es
meritac am maincál, micor háromon
vagon vonitás felette, acor iol fel tártot
szor kell ki mondani, mint e i gheben.
Bárán. Mikor kedig semmi nincs felette,
acor nem monguc oltan fel tártot szor,
mint, aran,

e g enne mikor meg vonitua vagon
A ij az au

4. ábra: Részlet Dévai Bíró Mátyás Orthographia Vngaricájának 1549-es kiadásából

Nem lehet célom részletekbe menően bemutatni azt az utat, amely Sylvester és Dévai korától elvezet 1832-ig, amikor az Akadémia jóvoltából az első helyesírási szabályzatunk napvilágot lát. Ugyanakkor szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai című munka alcímében is jelezte: nem kívánt mindenkire nézve kötelező érvényű szabályokat megfogalmazni. Csupán az Akadémia belső – vagy ahogy akkor mondták –, „különös használatára” készült. Ám 1832 óta lényegileg az is hagyománynak számít, hogy az azóta megjelenő szabályzatok sem kötelező érvényűek. Viszont egy-két időszakot leszámítva mind-mind presztízstértékű volt. Manapság is így van ez. Az AkH. 11. kiadásának szabályai nem kőbe vésett törvények. A magyar helyesírás csupán normatív szabályozás. Ahogy írunk, annak jelentős részét nem a mindenkori államhatalom vagy nyelvészek által alkotott törvények szabják meg. Kivéve azokat, amikor a szabványokban lefektetett mértékegységeket írott alakban használjuk, illetőleg a jog által kodifikált írásformákhoz, esetleg hivatalos közlönyben kihirdetett alapító okirathoz igazodunk. Ilyennek mondhatók pl. azok az esetek, amikor egyes tulajdonneveket a szabályzat tételes útmutatásával elmentésen használunk (vö. *Nyugat-Magyarországi Egyetem*, ahol a kötőjeles

összetételi beltagot nagybetűvel írjuk, bár az ilyen típusú nevekben annak kisbetűsnek kellene lennie).

***

Dolgozatomnak ebben a részében a mához közelítve napjaink tipikus helyesírójáról kívánok szólni a technika szemszögéből. Kevésbé hangsúlyozott tény, hogy a technika, azon belül az írástechnika fejlődése más-más viszonyt feltételez nyelvhasználó és helyesírás között. Az ókori viasztábla s az ugyan-csak akkortól használatos palatábla és tábla alapvetően lehetővé tette, hogy a hibák javítására maradandó nyom nélkül kerüljön sor (vö. BENCZIK 2001: 106). A papíralapú kézírás a munkájukra helyesírási szempontból is valamit adó literátoroknak már nem tudta ezt az előnyt nyújtani.

A hosszú évszázadokig egyeduralkodó kézírás történetében Gutenberg találmánya új fejezetét nyitotta meg a kultúrhistóriának: a kézírás mellé fokozatosan felzárkóztatta a nyomdászatot. Ez utóbbinak sok előnye volt a kézírással szemben. Lényeges különbségnek mutatkozott például, hogy alapvetően a hibákat, így a helyesírási hibákat is, úgy lehetett javítani, hogy a korrekciónak a végterméken általában nem maradtak szemmel látható nyomai. Ám a nyomdatechnikával előállított munkák mögött szinte mindig ott van a kézírás.

A XIX. században feltalált írógép¹ megőrizte a kézírásnak azt a tulajdonságát, hogy a hengerből kigördülő lapon látható nyomai maradtak a javításoknak (ha csak nem kezdték újra meg újra a véglegesíteni kívánt szöveg legépelését). A gépirat mögött azonban már nem feltétlenül kell mindig kéziratot keresnünk. A helyesírás szempontjából az írógép magyarországi hőskorának további specifikumaként említhetjük, hogy a billentyűzeteken nem volt meg minden közkeletű betű, így az ékezetes magánhangzóink egy része is hiányzott róluk. Ezzel kapcsolatban egyik munkájában Benczik Vilmos hívja fel a figyelmet arra, hogy a kiadók egy időben külön korrektorokat alkalmaztak. Az ő feladatuk – egyebeken túl – éppen az volt, hogy a kéziratokat a nyomdai előkészítés során ilyen szempontból is korrigálják (vö. Benczik 2001: 104). A XX. század végén ezt a fölöttebb kellemetlen helyzetet a számítógépes szövegszerkesztés tudta csak orvosolni. Tegyük hozzá, nem egy lépésben! Kezdetben voltak azok a szövegszerkesztők, amelyekből értelemszerűen hiányoztak a ma már szinte mindenki által nélkülözhetetlennek gondolt helyesírás-ellenőrző segédprogramok. Később, az 1990-es évek közepén megjelentek az egyre fejlettebb magyar helyesírás-ellenőrző szoft-

---

¹ Az írógép megalkotásának ötlete már a XVIII. század végén felbukkant, de első prototípusát csak 1867-ben hozta létre egy Christopher Latham Sholes nevű amerikai feltaláló.

verek. Versengésük azt eredményezte, hogy az egyik egy idő múlva szerves részévé vált a Word magyar verziójának. Nagyjából ezzel a folyamattal párhuzamosan az írógép is mindinkább háttérbe szorult, olyannyira, hogy manapság már alig-alig találkozni így készített kézirattal. A kézírás mellé tehát fölzárkózott a szövegszerkesztés, s bizonyos területeken ez utóbbi szinte egyeduralkodóvá vált. Hasonlatosan ahhoz, ahogy a gépírás hős-kora után történt, szövegszerkesztéskor is egyre inkább háttérbe szorult, sőt bizonyos helyzetekben teljesen kiiktatódott a kézírás. Igaz, a számítógépes szövegszerkesztés elterjedésekor mindez sokkal gyorsabban következett be. Egyúttal ismételt gyökeresen átalakult az így létrehozott szöveg és megalkotójának viszonya.

***

Az előző alfejezetben szó volt a helyesírás-ellenőrző programok megjelenéséről. Mindez átvezet bennünket egy másik, a helyesírás szempontjából korábban ugyancsak kevésbé hangsúlyozott témára. Nevezetesen arra: van-e a helyesírásnak a nyelvek és nyelvváltozataik szempontjából önmagán túlmutató jelentősége, s ha igen, akkor miben áll az? Mielőtt erről szólunk, szükségesnek látom, hogy kis kitérőt tegyünk a – nálunk leginkább elterjedtnek mondható – Windows és a Word kommunikációs nyelveinek beállításával kapcsolatban.

Közismert tény, hogy már az említett programok telepítésekor kommunikációs nyelvet kell választanunk. Nem volt ez mindig így, hiszen az 1990-es évek elején alapvetően még csak angolul történhetett a szoftverek installálása. Az is tudott dolog, hogy a Windows közép-európai változatai közül a magyar készült el elsőként, köszönhetően Charles Simonyinak (alias Simonyi Károly), aki vélhetőleg a Microsoftnál ezzel is hangsúlyozni kívánta magyar kötődését. Csak emlékeztetőül idézem, hogy az ő neve fémjelzi a cégnél a Word és az Excel kifejlesztését.

Evidencia, hogy a számítógéppel történő kommunikáció nyelve csak akkor állítható be, ha az adott nyelvnek van írásbelisége; a helyesírás-ellenőrzés pedig akkor, ha létezik az adott nyelvre adaptált szövegszerkesztő szoftver, illetőleg ha rendelkezünk az adott program alatt futtatható saját nyelvi és/vagy helyesírás-ellenőrző segédprogrammal.

Egyes becslések szerint a világon ismert nyelvek közül hozzávetőlegesen 2200-nak van írásbeli formája, ám ebből kb. mindössze 225-nek van saját írásbelisége.

A Windows közép-európai verziójában zömmel latin – kisebb számban cirill – betűs írásrendszerek találhatók. Az általam használt programban a beállítható nyelvek (nyelvváltozatok) száma 117, a nyelvek száma azonban

mindössze csak 55. Eszerint a spanyol rendelkezik a legtöbb nyelvváltozattal, szám szerint 20-szal. Ezt követi az angol a maga 13 nyelvváltozatával. Utána jön a számi (lapp) 9 nyelvváltozati lehetőség felkínálásával. A franciának 6, a németnek 5, a szerbnek 4, a kecsuának 3 verzióját választhatjuk. 2 változatát találjuk a következő nyelveknek: azeri, holland, horvát, maláj, norvég, olasz, portugál, svéd, üzbég. Az összes többi nyelv esetében sem kínál fel a gép több beállítási lehetőséget (így a magyar esetében sem). Természetesen egyes esetekben a beállítási lehetőségek számát az (is) szaporítja, hogy az adott nyelvhez különféle írásrendszerek kapcsolódnak (pl. azeri, szerb, horvát stb.).

5. ábra: A Windows menüjében beállítható angol nyelvváltozatok

A Windows alatt futtatható Word is számtalan beállítási lehetőséget tartalmaz. Ismét csak a saját szoftverem jelenlegi „tudásából” indulok ki. Az itt beállítható nyelvváltozatok száma 225, a nyelvek száma pedig 117. Ebben is a spanyol áll az élen a maga 20 változatával, ezt követi az angol 18-cal, majd az arab és a francia 15-tel. A számit (lapp) 9, a kínait és a németet 5, a szerbet 4, a kecsuát 3, az azerit, a bengálit, a gael, a hollandot, a horvátot, a kasmírit, a malájt, a mongolt, a nepálit, a norvégot, az olaszt, az orosz, a pandzsábit, a portugált, a románt, a svédet, a szindhít, a tamazightot, a tigrinját, az urdút, az üzbéget 2 nyelvváltozatban kínálja fel a program. A fennmaradó nyelveket – így a magyart is – csak egy változatban találjuk.

Nem állt módomban számszerűen utánanézni, hogy a több nyelvváltozattal rendelkező nyelvekben azonos írásrendszerekben belül hányféle helyesírás-ellenőrző változat létezik, de biztosan állíthatjuk, hogy az esetek nem kis részében csupán egy. Így van ez az angolban is. A szóban forgó nyelvben az egymáshoz képest divergens fejlődést mutató nyelvváltozatokat többek között éppen a konzervatív, egyesek szerint már-már hieroglifikusra emlékeztető, írásbeliség köti össze egyetlen nyelvként szerte a világban. Ugyanez mondható számos más nyelv esetében. Vagyis a helyesírásnak olyan funkciót is tulajdoníthatunk, hogy adott helyzetben az egymáshoz képest divergens fejlődési irányt mutató nyelvváltozatokat egy nyelvként tartja össze. Ez a funkció különösen akkor tud érvényesülni, ha a helyesírási szabályok döntően hagyományörzőek, vagyis kevésbé követik a nyelvi változásokat. Tehát a hajdan standardizált, nyelvileg egységesített írásszabályok nem, vagy csak alig változnak.

Az egységes helyesírás nem csak a földrajzilag egymáshoz közeli nyelvváltozatokat képes egybetartani. Klasszikus példaként említhetjük az angolt, amelynek konzervatív, már-már az élő nyelvhez képest hieroglifikusnak mondható írásgyakorlata nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a földrajzilag és esetenként kulturálisan is egymástól távol került beszélőközösségek egy nyelvként definiálják önmagukat. Természetesen ebben egyéb tényezők is szerepet játszottak. Mindenekelőtt az a tény, hogy az angolok mindenkor engedékenyek voltak a helyi nyelvváltozatokkal szemben. Eltérően más nyelvektől, kevésbé hangsúlyozták nyelvük egységességének igényét. Az angol helyi (regionális) változatai manapság is elfogadott, tolerált változatok, lásd: Educated British English, Educated American English, Educated Australian English stb. Az írott angol a beszélt angol nagyfokú változatossága ellenére egybetartja a világ különböző térségeiben élő beszélőközösségek nyelvváltozatait. Ezért végső soron önmagukat mindenütt angolnak definiálják az említett beszélőközösségek. Persze ahogy fentebb említettük, az angol helyesírás már elveszítette hajdani fonetikus jegyeinek egy részét. Napjainkra bizonyos tekintetben sokkal inkább közelít a szóíráshoz.

Az elmondottak alapján kérdésként vetődik fel, hogy vajon milyen tanulságok vonhatók le mindebből a magyar nyelvre vonatkozóan. Ismeretes, hogy a rendszerváltás után vita bontakozott ki a nyelvészek körében nyelvünk többközpontúságával kapcsolatban. Bár ez a polémia mind a mai napig nem jutott teljesen nyugvópontra, leginkább hazai nyelvészek körében tartja magát az a vélekedés, hogy a magyar nyelvet továbbra is egyközpontúnak tekintjük (fenntartva azt a kitétel, hogy a Kárpát-medencében vannak ún. határainkon túli regionális változatai). A Trianon utáni, divergens irányba mutató változások mégsem hoztak létre külön helyesírási rendszereket. A magyarban továbbra is egy helyesírást használunk annak minden nyelvválto-

zatában. A dolog érdekessége az, hogy éppen a többközpontúság mellett érvelő nyelvészek hathatós igyekezete vezetett el odáig, hogy a Pusztai Ferenc szerkesztésében 2003 nyarán napvilágot látott Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadása építette be elsőként szócikkeibe a határainkon túli nyelvváltozatokból összeállított listák (továbbiakban: ht-lista) anyagának egy részét (lexémák, szókapcsolatok, alakváltozatok, vonzatok, szójelentések, jelentésárnyalatok, stílusértékek). Ezt követően került sor a Laczkó–Mártonfi-féle Helyesírásban a ht-listák részleges felhasználására, beépítésére. Helyesírási szempontból rendkívül fontos lépés volt, hogy a Word Prószéky-féle magyar helyesírás-ellenőrzője is jó néhány ht-listás lexikai egységet beemelt saját adatbázisába. Ez utóbbiban egyébként több ht-listás szó, jelentés stb. található, mint a Pusztai-féle értelmező kéziszótárban. Vagyis a dolgok jelenlegi állása szerint a határon túli nyelvváltozatok e tekintetben is integrálódóban vannak, és kodifikálódnak az érvényes helyesírási gyakorlatban. Azt persze nem tudjuk, hogy a ht-listák a későbbiekben is változatlanul beépülnek-e szótárainkba, vagy esetleg majdan önálló kötetben kapnak-e helyet. Ez azonban már nyelvpolitikai döntés kérdése. Ugyanakkor tény, hogy nem beszélünk horvátországi (drávaszögi), kárpátaljai, őrvideki, romániai (erdélyi), szerbiai (vajdasági), szlovákiai (felvidéki) és szlovéniai (muravidéki) helyesírásról.

***

Amikor érveket sorakoztatunk fel a helyesírási ismeretek szükségessége mellett, akkor általában megelégszünk annak hangsúlyozásával, hogy azok az iskolázottság, a műveltség fokának visszatükrözői. Ez azonban az idők során csak másodlagosan kapcsolódott hozzá a helyesíráshoz. Ugyanakkor van egy másik, nagyon fontos funkciója, amelyet kevésbé szokás hangsúlyozni. Nevezetesen az, hogy az állandó íráskép lényegesen megkönnyíti a szöveget olvasó embernek az írott információ dekódolását. Ilyen értelemben tehát azt mondhatjuk, hogy az írásszabályok elsajátítása és azok alkalmazása egyik oldalról valóban teherterhel a szocializáció folyamatában, ám a következetes íráskép mindezért bőségesen kárpótolja az olvasó, tehát a nyelv írott formáját dekódoló embert.

***

Munkámnak ezen a pontján jogosan fogalmazódik meg a kérdés: hogy képesek-e a helyesírást ellenőrző programok kiváltani az embert? Napjainkban még biztosra mondhatjuk, hogy nem tudják teljes egészében helyettesíteni az embert. Ennek több oka közül csak néhánynak a felsorolására szorít-

kozom. A segédprogramok „szótára” soha nem tölthető fel teljesen, mivel nem tudjuk kilistázni a nyelv minden szavát a maga teljességében, s a fontosságuk miatt listázandó szavak is szakadatlan mozgásban vannak. Másrészt a helyesírásnak a szavakon túlmutató vonzatait is számon kell tartanunk, pl. írásjelezés, pragmatika stb. További okként említhető, hogy a szoftverek morfológiai és egyéb algoritmusai meg sem közelítik a nyelvteremtő ember produktivitását. Mind a mai napig nem sikerült felruházni őket a nyelvhasználók kompetenciáját megközelítő „tudással”, hogy a lehetséges kombinációk közül képesek legyenek kiszűrni mindazt, ami úgy mond „nincs benne” a nyelvben. Manapság még például nem vagy csak szűk keretek közé szorítva ismernek fel a kontextus alapján bizonyos jelentéseket. Gondoljunk csak a többjelentésű szavakra, a rokon írásképváltozatokhoz kapcsolódó értelem-tükröző jellegre (pl. *ez úton* ~ *ezúton*; *felső fokon* ~ *felsőfokon*; *Katica* ~ *katica(bogár)*; stb.)! Továbbá az okok között említendő, hogy helyesírási szabályaink ún. normatív szabályok, amelyek csupán a keretet biztosítják, de egyúttal számtalan kivételt tartalmaznak. Ez utóbbiak között egyaránt vannak olyanok, amelyeket kövületekként a régiségből magyarázunk, de szép számmal találunk olyanokat is, amelyek a közelmúltban keletkeztek. Ilyen pl. az 1980-as évek adóreformjához köthető *áfa* szavunk toldalékolása. Csak emlékeztetőül idézem, hogy toldalékoláskor a „szabályos” forma így nézne ki: *áfa-val*, *áfa-s*, *áfa-t* stb. Ezzel szemben a szabályzat rendszerváltás után kibővített szószerkezte különféle – itt ki nem fejthető – megfontolásokból az egybeírás, tehát az *áfa-val* típust részesítette előnyben. Ugyanitt említhetjük a már fentebb idézett példát is, amelyet a *Nyugat-Magyarországi Egyetem* típussal mutattam be. Itt a jogalkotás kodifikációs folyamatában került „homokszem a gépezetbe”, s mivel közlönyben hirdették ki az intézmény megalapítását, ezért a benne szereplő tulajdonnév is a törvény erejével határozza meg a szabályostól eltérő alakot.

III.

A helyesírási tudásnak mint eszközjellegű tevékenységnek napjainkban is kitüntetett szerepe van az író-olvasó emberek körében. Ezzel kapcsolatban megismétlem: az ortográfiailag hibátlan, az élő norma szabályaihoz igazodó szöveg például képes tükrözni a műveltség fokát. Ezen túllépve azt mondhatjuk, hogy az ilyen írásművet jelentősen könnyebb olvasni, mint a különféle hibákkal teletűzdelt munkákat (Vörös 2007: 80–81). Ezért az írásművekkel szemben napjainkban is elengedhetetlen követelmény, hogy azok helyesírási szempontból is kifogástalanok legyenek. Ezt tudják jelentősen megkönnyíteni a helyesírás-ellenőrző programok. Ezek persze jelen fejlettségi állapotukban nem képesek teljesen kiváltani a nyelvhasználó helyesírási kompetenciá-

ját. Hallgatóim elsőre mindig meghökkennek, amikor azt hallják, hogy magam is ejtek a szövegszerkesztőbe bevitt korpuszban hibákat, s ezeket adott esetben csak többszöri átnézéssel tudom korrigálni. Igaz, manapság már nem minden szöveget jelenítek meg papíralapon, mielőtt végleges formáját elküldöm címzettjének. Pedig magam is tisztában vagyok azzal a régóta élő szakmai alapszabállyal, hogy kéziratok szerkesztését és korrektúrázását alapvetően papírra kinyomtatva célszerű végezni. A fölgyorsult világ és nem utolsósorban a takarékoság nap mint nap fölülműlni kényszeríti ezt az egyébként nagyon gyakorlatias okokra visszavezethető literátori örökségünket.

Az elmondottak alapján joggal vetődik fel a kérdés, hogy nem ad-e ez újabb, alaposan átgondolandó feladatot a helyesírás-tanításnak. Miért is említem mindezt? Azért, mert az ún. papíralapú helyesírás-tanítás részben más kompetenciákat fejleszt ki, mint amiket a képernyőhöz kötődő napi szövegszerkesztési gyakorlat megkövetel(ne). Márpedig a felsőoktatásban is egyre általánosabbnak tekinthető, hogy a diákok bizonyos beadandókat papíron nem, csak digitalizált formában készítenek el és adnak be tanáraiknak. A kérdés tehát az, kellően fejlesztjük-e ezt a részkompetenciáját a leendő magyartanároknak. Továbbá módszertanilag kellően felkészítjük-e a tanárjelölteket és a leendő értelmiségieket „papíralapú” módszerekkel a helyesírási problémamegoldásra, ha a cél a szövegszerkesztő avatott használata? Úgy gondolom, hogy nem. Pedig korunkban egyes nyelvhasználati színtereken megfigyelhető tendencia az írógép szinte teljes, a kézírás részbeni visszaszorulása. Ezzel a felsőoktatásban is tanár és diák számára egyaránt együtt jár a szövegszerkesztés szerepének felértékelődése. Ha ez így van, akkor nagyobb teret kellene kapnia a hallgatók felkészítésében a képernyőhöz közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó önkorrekciónak gyakorlásának. Ehhez a speciális helyesírás-ellenőrzéshez tréningekkel kellene hozzásegítenünk tanítványainkat.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. 1984. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benczik Vilmos 2001. Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben. Trezor Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. Írásjelhasználat és nyelvi kultúra. In: Kiefer Ferenc (szerk.): 25 év anyanyelvünk szolgálatában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–53.
- Vörös Ferenc 2007. Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez. In: Bozsik Gabriella – Eőry Vilma – V. Raisz Rózsa. (szerk.): Hagyomány és újítás a helyesírásban. EKF, Líceum Kiadó, Eger, 77–84.